

TÁVOLODÓ VILÁGAINK
A CIGÁNY-MAGYAR EGYÜTTÉLÉS VÁLTOZATAI
OUR DIVERGING WORLDS
VARIATIONS OF GYPSY AND NON-GYPSY COEXISTENCE

CIGÁNY NÉPRAJZI TANULMÁNYOK 16.
STUDIES IN ROMA ETHNOGRAPHY 16.
2013

Szuhay Péter (szerk.) (2013) Távolodó világaink:

A cigány-magyar együttélés változatai.

Magyar Néprajzi Társaság.

Néhány héttel ezelőtt jelent meg a Cigány Néprajzi Tanulmányok 16. kötete „Távolodó világaink: A cigány-magyar együttélés változatai” címmel. A szerkesztő, Szuhay Péter bevezetőjében az „*együttélés pozitív és negatív, egyedi és konkrét*” (Bevezető a Távolodó világaink – a cigány-magyar együttélés változatai – tanulmánykötet elé. 9-13.o.) eseteinek megismerését ígéri, ennél azonban sokkal többet kap az olvasó. A kötetben szereplő 23 tanulmány ugyanis olyan sok oldalról, olyan sokszínű kutatói és emberi attitűddel, bátor kérdésfeltevésekkel és személyes tapasztalatokkal mutatja be a téma egy-egy szeletét, hogy a társadalmi kérdések iránt érdeklődő olvasó a megismerésen túl a továbbgondolásra is inspirációt nyer; a kötet példamutatás a részproblémák megoldásának perspektíváira.

A tanulmányok között jelentős csoportot képeznek a kifejezetten történeti témájú írások, illetve azok, amelyek egy közösség jelenlegi helyzetének magyarázatához a múlt feltárását is fontosnak tartják. Ide tartozik Binder Mátyás írása (A „cigány-magyar” együttélés változatai a magyar történetírásban. 15-24.o.), amely az eddigi történeti kutatások alapján tekinti át a cigány-magyar együttélés változatait. Az elemzés a 14-20. század közötti időszakot öleli fel, a megszokott szenvedés-, illetve politikatörténeti paradigmák helyett a gazdasági és társadalmi összefüggésekre helyezve a hangsúlyt. Az együttélés képlékeny fogalma helyett célravezetőbbnek tartja az akkulturáció fogalmának bevezetését, mely a kulturális antropológiai értelmezés szerint kulturális kölcsönhatásokat jelent. A cigány csoportok és a korabeli többségi társadalom kapcsolatát három akkulturációs mechanizmuson, az asszimiláción, integráción és a szegregáció folyamatain keresztül vizsgálja.

Molnár István Gábor Újpest cigány lakosságának 170 éves történetét mutatja be tanulmányában (A régi Újpest cigányai. Az újpesti cigányság története. 27-38.o.). A szerző nem törekszik a szigorú eseményközpontú leírásra, ehelyett minél teljesebb képet kíván nyújtani a helyi cigányság foglalkoztatásáról, lakóhelyéről, szokásairól és műveltségéről. Újpest 1840-ben alakult községgé és 1950-ben lett Budapest része. Az első cigány családok az 1840-es években Felvidékről beköltöző szegkovácsok és muzsikusként voltak, ezen a két foglalkozáson keresztül nyerünk betekintést a helyi cigány lakosság történetébe. A kezdeti fellendülést és virágzást mindkettő esetében hanyatlás követte, majd a modern igények és a növekvő versenyhátrány nyomán a teljes megszűnés. Külön érdekesség a szerző családi fotógyűjteményéből származó, a kötetben látható sorozat, mely az újpesti

roma családokat polgári miliójukban ábrázolja, nagy kontrasztot mutatva a megszokott (szélsőségesen szegény vagy gazdag) ábrázolásmódokkal.

Hiánypótlónak mondható Máté Mihály Dél-Dunántúli colári házaló cigány kereskedőkről szóló tanulmánya (Házalókereskedő cigányok: colárik a Dél-Dunántúlon. 157-177.o.), hiszen a colárik csoportja iránt eddig kevesen mutattak tudományos érdeklődést. A szerző a Kaposvár és Dombóvár városában él, valamint az innen kitelepült házalókereskedő cigányok történetét ismerteti, betelepülésüktől kezdve a szakma megszűnéséig. A bemutatott adatok szerint a házalással foglalkozó cigányok az első világháború végétől erdélyi menekültként érkeztek az országba, s eleinte kedvező feltételek között dolgozhattak. Az 1930-as évektől azonban egyre szigorúbb követelményeknek kellett megfelelniük, a magyar szocializmus első éveiben pedig teljesen betiltották tevékenységüket. Később, a rendszer enyhülésével új lehetőségekhez jutottak, a házalás azonban az 1990-es évek elejére elvesztette létalapját, teljesen megszűnt. A tanulmányban kibontakozó átfogó képet a szerző személyes megfigyelései, interjúi és a kereskedők munkájához nélkülözhetetlen hivatalos okiratok, a házalókönyvek bemutatása támasztja alá.

Lengyel Gabriella tanulmányából (A cigány-magyar együttélésről. Tiszavasvári jegyzetek. 57-79.o.) a tiszavasvári romák történetébe nyerünk betekintést. A szerző a városban elkülönülten élő, jövedelem és képzettség szempontjából is eltérő két roma csoport helyzetének alakulását mutatja be korábbi kutatásai alapján. Az eltérő helyzet különböző életstratégiák mentén szerveződik: míg a magyar cigányok alkalmazkodtak a helyi elvárásokhoz, jó kapcsolatot tartanak fenn a magyar lakossággal, addig az oláh cigány csoportra a teljes elzárkózás jellemző (a többségi társadalom szemében ők jelentik a város „cigányproblémáját”). A történelmi áttekintésben a szerző az 1920-as években látja a kiindulópontot. A problémák artikulálásának fontos része a településvezetés felelősségének, illetve a szegregált oktatás létrejöttének és fennmaradásának kérdése. Szintén fontos témakör a városban működő három felekezet (református, görög katolikus és római katolikus) cigányokkal való kapcsolatának bemutatása.

Igazi történeti és jelenkori nyomozómunka eredményét kapja kézhez az olvasó Nagy Pál Érpatakról szóló tanulmányában (Cigány-magyar együttélés és az „érpataki modell”. 389-423.o.). Az aprólékos (levéltári, szociológiai, néprajzi, antropológiai) kutatómunkát bemutató írás történeti kontextusba helyezve teszi átláthatóvá a falu társadalmi viszonyaira jellemző – e sorok írói által tapasztaltan – kusza szálakat. A programadó bevezető után először Érpatak 18. század elejére visszamenő történetét ismerjük meg, gazdasági, demográfiai és etnográfiai szempontból egyaránt. A jelenkori helyzet bemutatása az 1950-es évektől kezdődik, ettől kezdve a falu lassú és ingadozó leépülése jellemző, a rendszerváltás után pedig a demokrácia és polgári lét megerősödése helyett „új hűbériség” és az ezt fenntartó rendi normák kialakulása. Mindez elsősorban a falu vezetéshez és közéletéhez való viszonyában (illetve a vezetők faluhoz való viszonyában) érhető tetten, melyet a szerző aprólékosan bemutat. A társadalmi kontextus leírását az érpataki romák bemutatása követi, mely itt is rögtön a „ki a cigány” problematikába ütközik (Érpatakon ennek hatféle értelmezésével találkozhatunk). Családtörténetek, valós (térbeli) és szimbolikus határok a közösségen belül és kívül, eltérő életstratégiák és a közéletben való részvétel – csak néhány a számos megvilágított aspektus közül. Az aktuális kép megrajzolása lehetetlen az utóbbi években sokat emlegetett „érpataki modell” és a polgármester, Orosz Mihály Zoltán személyiségének és tevékenységének bemutatása nélkül. Itt tűnik ki különösen a tanulmány objektív stílusa, mely ellenpontot képez a médiában feltűnő hangzatos ám felszínes jellemzésekkel szemben, és lehetőséget teremt a rendkívül komplex helyzet megismerésére, az egyéni és közösségi motivációk megértésére.

A történeti írások mellett jelentős csoportot képviselnek a szociál- és kultúranropológia, illetve néprajztudomány módszertanára épülő kutatási beszámolók, közösségtanulmányok. Kotics József alkalmazott antropológiai megközelítéssel vizsgálja a csernelyi cigány-magyar együttélési formák alakulását (Határeltolódások. Újonnan keletkező törésvonalak a cigány-magyar együttélésben: a csernelyi példa. 101-117.o.). A tanulmány – mely egy biomassza felhasználásán alapuló energiaellátási modell háttérkutatását mutatja be – középpontjában a helyi társadalom szociokulturális hátterének és a lehetséges konfliktusforrásoknak a feltárása áll. Utóbbiak gyökerét a szerző a magyar-cigány együttélés korábbi gyakorlatának gyökeres változásával magyarázza. A történeti dimenziók és a jelenkori problémák – a népesség elöregedése, növekvő munkanélküliség – vizsgálata alapján arra keresi a választ, hogy alakult át a békés együttélés egyre erőteljesebb szembenállássá.

Hasonló kérdéseket jár körbe Kovai Cecília egy Heves megyei településen végzett kutatásában (Azok a „boldog békeidők”. A „magyarság” mint ideál, a cigányság mint analógia. 41-55.o.), szembe állítva a település ezredforduló környéki – „boldog békeidőkbeli” – és jelenlegi társadalmi képét. A tanulmány bemutatja azt a változási folyamatot, amely az egykori, szabályozott keretek között mozgó, hierarchikus viszonyrendszert megbontotta. Ebben az állandósult rendben a „magyar” olyan értékkel bír igazodási pont volt, amihez mindenkinek alkalmazkodni kellett. Ezzel szemben a „cigány” alárendeltként jelent meg, a roma identitás megélése a privát szférára, rokoni életre korlátozódott. Az utóbbi tíz évben ez a viszonyrendszer felborult, a „cigányság” egyre többször a „magyarságtól” elkülönülő, önálló valóságként és a gondok egyedüli okozójaként jelenik meg a falu életében. A szerző a változási folyamatot három problematika, az iskola, a lakóhely térbelisége és a munka mentén vizsgálja.

Máté Mihályhoz hasonlóan Lator Anna is egy kevésbé ismert csoporttal, a magyarországi szintók kultúrájával foglalkozik („Akik szívből és rendesen csinálják”, 179-187.o.). A tanulmány elején általános ismertetőt kapunk a hazai szintókról, majd megismerjük a hintás szakma változásait, a XX. század elejére tehető fellendüléstől és technikai fejlődéstől kezdve a napjainkban tapasztalható, lassú elsorvadásig. A tanulmány további részében a szerző egy konkrét család példáján keresztül mutatja be a hintások életét. Fontos az identitás kérdésköre, melyet itt elsősorban nem az etnikai hovatartozás, hanem a hintás szakma alapoz meg. A munka az élet szinte minden területére kihat, egyszerre jelent szabadságot és kötöttséget: a hintások az év nagy részében úton vannak, az utat azonban a búcsúnaptárhoz alkalmazkodva jelölik ki. A tanulmány jelentőségét növeli, hogy a mutatványos szakma visszaszorulóban van, a szerző éles szemmel találta meg a szakirodalomban való megörökítése még élő lehetőségét.

Ugyancsak egy családdal foglalkozik Pasqualetti Ilona, aki kutatásában a szegénység magatartásformáinak megismerését tűzte ki célul (Szalmaszálak. Ötven év a Balogh család történetéből. 275-298.o.). Kutatása Oscar Lewis „szegénység kultúrája” elméletének tükrében mutatja be a nyolc gyermekes család történetét a családfő gyermekkorától kezdve a 2010-es évek elejéig. A tanulmány három éves kutatás eredménye, melyben a szerző a család életvitelét vizsgálta: milyen gazdasági stratégia vezetett társadalmi lecsúszásukhoz, és mindez mennyire hozható összefüggésbe térbeli mobilitásukkal? Bár a cél elsősorban a szegénység kultúrájának, magatartásformáinak bemutatása, fontos a társadalmi kontextusba helyezés, aktualizálás, jelen esetben a rendszerváltás utáni magyar társadalom kapcsolódó problémáinak említése. Módszertanilag érdekes, hogy a szerző az elkészült interjúkat egységes narratívumként, egyfajta „családi élettörténetként” jeleníti meg. Nem ragaszkodik a kronológiához, inkább a szereplők attitűdjének, az események lelki oldalának bemutatása a cél, a szubjektivitásnak engedett tér pedig közelebb hozza a család motivációit az olvasó számára.

Ludescher Gabriella egy nyírségi település roma és nem roma lakosságának viszonyát mutatja be (Betekintés egy nyírségi cigány közösség életébe, 301-311.o.). A saját maga által „felderítőnek” ítélt kutatás sokszínű módszertani eszközkészletre épül, így tökéletes kiindulópontja lehet egy későbbi, nagyobb volumenű kutatásnak. A tanulmányban taglalt főbb aspektusok – amelyekből mind ízelítőt kap az érdeklődő – a roma közösség helyi társadalomban elfoglalt helye, a csoporton belüli rétegződés vagyoni és szociális metszete, a munkaerőpiacon elfoglalt hely, a pszichoszociális környezet, a megélhetési stratégiák valamint a vallási élet hatásai.

Lukács György a dombosfalvai roma közösség múltbeli és jelenleg jellemző munkaerőpiaci helyzetével foglalkozik („Mert enélkül itt elhitték volna, hogy nincs semmi”. Munkaerőpiaci programok Dombosfalván. 129-155.o.). A szerző a helyi romák szemszögéből vizsgálja az eseményeket, a 80-as évektől kezdve, kronologikusan haladva. Izgalmas a helyi roma közösség belülről fakadó aktivitásának, önszerveződésének leírása, mely a helyi, vagy akár távolabbi vállalkozások keretében sokáig képes volt a szükséges munkahelyek megteremtésére. Kevésbé pozitív, de annál tanulságosabb annak részletezése, hogy milyen bürokratikus buktatók állhatnak egy sikeresnek indult munkaprogram útjában. A szerző személyes ismeretségein és tapasztalatain keresztül mutatja be, hogyan zajlanak le az elméletben jól működő programok a valóságban, hogyan illeszkednek az egyéni életutakba, hogyan épülhet egyik program a másikra, és mik azok a pontok, ahol a rendszer képtelen alkalmazkodni a helyi igényekhez.

Több hónapos antropológiai terepmunka eredménye Bakó Boglárka tanulmánya („Hogyha egyszer pénzed van, van mindened, ha nincs pénzed, semmid sincs” Segélyosztás egy kalderas közösségben. 81-98.o.), amely egy háromnemzetiségű romániai település kalderas cigánycsoportjával foglalkozik. A vizsgálat középpontjában a segélyosztás napjának elemzése áll, emellett azonban a falu magyar, román és cigány csoportjainak hierarchikus viszonyairól is pontos képet kapunk. Izgalmas a térhasználat bemutatása és annak reprezentációja, hogy ugyanazon tér különböző funkciókkal való ellátása hűen tükrözi az egyes csoportok egymáshoz való viszonyát. A hierarchiának megfelelően a falu egyes részei is erőteljesen elkülönülnek egymástól: a központi-, az átmeneti- és a marginális tereken eltérő viselkedési szabályok érvényesek. Mindez markánsan jelenik meg a központi elhelyezkedésű park esetében. Ez az év nagy részében a „hatalom” helye, havonta egyetlen napra azonban a segélyosztás helyszínévé, és erre az időre marginális „cigány területté” válik, megbontva a társadalmi viszonyokat tükröző általános térhasználatot. Fontos a szerző felismerése: ez a nap szelepként működik, hiszen az erőteljes hierarchia éppen azáltal válik láthatóvá, hogy rövid időre megszűnik.

Órszigethy Erzsébet irodalmi stílusú tanulmányában (Kum jésty, Bogdánmindszent? Iskolapéldák egy észak-ormánysági körjegyzőségből. 313-338.o.) az észak-ormánysági Bogdánmindszentről olvashatunk. A kezdetben oktatásra fókuszáló kutatás időközben kibővült, átfogó képet nyújtva a faluról, elsősorban az itt élő romákról. Rögtön a tanulmány elején a vegyes házasságból származók példáján keresztül merül fel a „romaság” definiálásának nehézsége. Ezt követően a szerző a szélesebb környezet (6 falu) történelmét, demográfiai változásait, majd a bogdánmindszenti romák történetét mutatja be, egészen a közelmúltig. Az írás érdekessége, hogy hangsúlyos szerepet kapnak a falu közéleti roma szereplői: politikusok, vezetők, pedagógusok, akik olyan perspektívából mesélnek roma identitásukról, amely perspektíva legtöbbször hiányzik a mélyszegény romakép mellől. A tanulmány második fele a település és a térség iskolapolitikájával foglalkozik, bemutatva az ország egyéb területein is jellemző problémákkal (pl. csökkenő gyerek számmal, a pályázási gyakorlat nehézségeivel) való megküzdést, illetve az intézményvezetés körüli érdekkonfliktusokat, végül a szülők, vagyis a felnőtt társadalom munkaerő-piaci helyzetét.

Feischmidt Margit és Szombati Kristóf közös tanulmányában (Ahol a kölcsönös félelem igazgat. Etnográfiai esszé. 377-386.o.) Gyöngyöspata nagy sajtóvilánosságot kapott, 2011-es „megszállásával” foglalkozik. Az előzmények és motivációk megértése alapos kutatást és elfogulatlan nézőpontot kívánt a kutatóktól, utóbbi a tanulmányban is kulcsfontosságú. A kutatás során mélyinterjúk készültek a helyi vezetőség tagjaival és a falu lakosaival, emellett a sajtóban megjelent tudósítások, állásfoglalások is az elemzés tárgyát képezték. A tanulmány feltárja az egyes csoportok közt feszülő érdekkonfliktusokat: szó esik a szegregáció különböző formáiról, az előítéletek fenntartását lehetővé tevő intézményekről, a helyi magyarok sérelmi diskurzusról, valamint a romákra vonatkozó az általánosítás kártékony hatásáról. Az írás végére kirajzolódik az a kényes egyensúly, amely az egyes csoportok közti békés viszont fenntartja, s amely láthatólag olyan törékeny, hogy akár egy kisebb esemény is képes az egyensúlyért felelős normák felfüggesztésére.

Szentesi Balázs egy kelet-magyarországi faluban létrejött, hátrányos helyzetű gyerekeknek szóló oktatóprogrammal foglalkozik (Konfliktusok és alkuk. Cigánygyerekek és magyar nevelők interkulturális diskurzusa egy oktatóprogram foglalkozásain. 231-246.o.), egy 5 évvel ezelőtti képet ismertetve. Az írás első részében bemutatja a program létrejöttének körülményeit, majd rávilágít arra a probléma-együttesre, amely miatt a kezdeményezés nem kellően hatékony az integráció területén, sőt, a szerző szerint még inkább konzerválja a cigány-magyar elkülönülést. A konfliktusok fő forrását egymás folyamatos félreértésében látja, amelyet a cigányság és magyarság közötti szociokulturális különbségek gerjesztenek a falu mindennapi életében. Itt is tanulságos az elméletben jól működő rendszer gyakorlati megvalósulásának vizsgálata, az előre nem érzékelt hibalehetőségek feltárása. Az elemzés szerint a probléma a következő: hiába törekszenek az oktatóprogram szervezői a két csoport közti kapcsolatteremtés ösztönzésére, mert az így létrejött interkulturális diskurzusban a cigány gyerekekkel szemben a domináns többségi társadalmat képviselik, és ezáltal a másik félben tovább erősítik az alárendeltség érzését. A szerző konstruktív összegzésében felveti, hogy a fennálló helyzetre megoldást jelentene a kulturális megközelítés alkalmazása, vagyis annak elismerése, hogy a gyerekek viselkedése nem feltétlenül rossz vagy helytelen, inkább a kulturális eltérések következménye.

A kötetben olvasható további tanulmányok kategorizálása erőltetettnek tűnik, ezeket jobb önmagukban értékelni. Közülük a legtöbb olyan munkafolyamatot ír le, mely nem feltétlenül a kutatást, hanem valami egyéb eredmény megvalósítását – iskolaalapítást, közösségépítést, konfliktuskezelést, a mélyszegénységben élők életkörülményeinek javítását – tűzte ki célul. Jellemző rájuk a szubjektív hangvétel, mely azonban a téma jellegénél fogva általában a hiteles leírás, és a könnyebb érthetőség eszköze.

Izgalmas projektet, a Romani Platni lakáséterem létrejöttét és működését írja le Szivák Fruzsina tanulmánya (A Romani Platni projekt. Gasztronómia a Dzsumbujban. 207-228.o.). Írása elején a szerző a programban résztvevők (és hozzájuk hasonló életkörülmények között élők) környezetét, társadalmi helyzetét, mindennapjait mutatja be, elsősorban a nők helyzetére koncentrálván. A szerző belső nézőpontja (mely több éves közös munka, és személyes ismeretség eredménye) és reflektáltan szubjektív érzékelése mind a szakértő, mind a laikus számára közelebb hozza a leírt jelenségeket. A lakáséterem célja elsősorban a roma kultúra megismertetése, közelítése a többségi társadalom tagjaihoz. Mindezt nem csak a roma asszonyok által, saját receptjeik szerint elkészített ételek szolgálják, hanem a beszélgetésre, kérdésésre, nem utolsósorban pedig a közös mulatásra való alkalomteremtés.

Feldmár Nóra egy izgalmas és sikeres kísérletről, az általa levezetett toldi bio-brikett programról számol be (Fenntartható megoldásokkal a szegregáció ellen. 119-127.o.). Írása különösen inspiráló, hiszen a programban résztvevők hatalmas teljesítménye (beleértve a szerzőét is) arra is bizonyíték, hogy vannak olyan innovatív megoldások, melyek valóban működnek, és képesek megingatni a kilátástalanságot. Programja a mélyszegénységben élők olcsóbb (és legális úton hozzáférhető) fűtési lehetőségének kifejlesztésére, és a toldi romák körében való megvalósítására irányult. Írásában külön érték, hogy nem csak az ipari ökológia (néprajzos közönség számára bizonyára új) szemléletét mutatja be, de a közösség hozzáállását, a program egyes fázisaihoz köthető reakcióit is részletesen megosztja az olvasóval.

Márta nővérnek az arlói misszióról szóló, személyes hangvételű írása (Feljegyzések és meditációk az arlói misszióról, avagy az „igazi boldogság” ma. 341-362.o.) már pusztán abból a tényből kifolyólag is fontos, hogy általa a Katolikus Egyház ilyen irányú tevékenységéről kapunk hírt, mely ismét új megközelítés a kötetben. Az írás tulajdonképpen a *settlement* típusú szociális munka örömeiről és kudarcairól ad számot. Őszinteségével megteremti az azonosulás lehetőségét, a naplószerű leírással könnyen azonosul az olvasó, átérezve az olykor egyszerűnek tűnő kérdések nehézségeit, például a változások helyes irányának meghatározását, vagy a másik személyének, kultúrájának elfogadását. Nem kevésbé izgalmas az arlói fiatalok körében végzett közösségépítő tevékenység leírása, mely a vallás és a jól működő közösséghez tartozás hatalmas erejéről ad számot.

Fleck Gábor és Orsós János közös tanulmányában (Játék a terekkel. A sajkócai végtelenített játszmaokról. 365-374.o.) a sajkócai Dr. Ámbédkar iskola illetve a Dzsaj Bhim közösség létrejöttének és működésének körülményeit, a környezet (sajnos olykor negatív) attitűdjének hatásait mutatják be. Az olvasó bepillantást nyer a – szélesebb értelemben vett – „helyi” társadalmi viszonyok megváltoztatásáért küzdők munkájába, amelyen ha érződik is a kiábrándultság, elszántsága továbbra is példa értékű. Márta nővér munkájához hasonlóan itt fontos az állandóság, a közösséggel való együtt élés, mely segít a valódi problémák feltárásában. A tanulmány komoly, de szakmailag alátámasztott rendszerkritikát fogalmaz meg, mely konstruktív változás kiindulópontja is lehetne.

Módszertani érdekesség Pálos Dóra tanulmánya (Ráközelítés. Roma etnikai identitás és a stigmával való megküzdés, két életút tapasztalatain keresztül. 249-263.o.), aki az etnikai identitás problematikáját a pszichológia és az antropológia eszközkészleteinek ötvözésével vizsgálja. Az elméleti keretet Jean S. Phinney fejlődépszichológus modellje adja, ami az etnikai identitást az egyén gondolatai, érzelmei és cselekedetei szempontjából vizsgálja. A szerző a többségi attitűd egyéni identitásalkotásra gyakorolt hatását két személyes életútinterjún keresztül tárja az olvasó elé. A tanulmány két kisebb esettanulmányra bontható. Egy férfi és egy nő identitásának, ellentmondásos önképének megismerésén keresztül értjük meg az egyének pozitív identitásra való törekvése és a negatív elemekkel átitatott cigánykategóriával való azonosulás közötti ellentét feloldhatatlanságát.

Két életúttal foglalkozik Durst Judit tanulmánya is („Az a biztos, ami a zsebbe’ van” Feljegyzések a borsodi roma kereskedői szellemről. 189-205.o.), ezúttal azonban két archetipikus alak, az uzsorás és a vasazó cigány identitásába nyerünk betekintést. Mindkét alakot jól ismertnek véljük (a romákról szóló hétköznapi diskurzusokban mindkettő gyakran szerepel), identitásukról, munkájukról azonban keveset tudunk. A szerző első számú megfigyelése épp az utóbbihoz kapcsolódik: annak ellenére, hogy pénzkereső tevékenységük a formális gazdaságban nem elismert, számukra – mint bevételi forrás és mint rendszeres, időigényes elfoglaltság – munkaként definiálható. Közös a „dolgozó” öntudat, az autonóm munkavégzés nagyra értékelése, az „okosságok” keresése, különbség azonban az illegálitás kockázatának vállalása, mely csak a kamatosra jellemző. A

tanulmány fontos adalék az informális gazdaság kevésbé látható mechanizmusainak megismeréséhez, valamint a közéleti diskurzusokban gyakori, dologtalanságról szóló vád elleni érveléshez.

Kőszegi Edit írása (Cigányképem fejlődéstörténete. 435-460.o.) ugyancsak őszinteségével hagy mély nyomot az olvasóban. A szerző saját cigányságról alkotott képének alakulását osztja meg velünk, személyes emlékeinek felelevenítésével, a gyerekkortól a szakmai tapasztalatokon keresztül a spontán vonat utakig. Mindeközben pedig olyan kérdéseket fogalmaz meg (és mer leírni), melyek a legtöbbször megfogalmazódnak, de túl provokatívnak tűnnek. Ha indirekt módon ugyan, de épp ennek leküzdésére, a kimondhatatlanság megtörésére kap bátorítást az olvasó. Pozitív sztereotipizálás, a szegénység romantizálása, a csoportközi konfliktusokba kívülről érkező helyes viselkedése mind-mind olyan aspektusok, melyek továbbgondolásra inspirálnak.

Színfoltot jelent Ambrus Judit összefoglalója az elmúlt néhány évben bemutatott, roma tematikát érintő művészeti, különösen irodalmi és színházi alkotásokról (Tatárszentgyörgy után. Művészeti kísérletek az együttélésért. 425-432.o.). Úgy tűnik, a romagyilkosságok tragédiája erőteljes figyelemfelhívás volt a művészek számára az együttélés problematikájának feldolgozására. Mindez azért hasznos, mert irodalmi felolvasó estek, versek és prózák, a filmek, drámapedagógiai és színművészeti alkotások jobbra az érzelmekre hatnak, mely fontos összetevője a tudatformálásnak, s mellyel a tudomány általában nem törekszik kapcsolatot építeni. Fontos és példamutató, hogy egy tudományos folyóirat az általa tárgyalt témának akár tőle egészen távoli (pl. kortárs művészeti) megközelítéseit is beemeli saját diskurzusaiba. Ahogy példamutató az, a kötet egészét átható üzenet is, hogy a cigány-magyar együttélésről csak így, ilyen sok oldalról nézve érdemes beszélni. Ismerni kell a jó és rossz gyakorlatokat, jelentéseket az ország különböző pontjairól, egymás eredményeit, sikereit, kudarcait. És építkezni kell, egymással, egymásra, apránként.